

Son Dönem Sûfilerinden Abdülhakîm-i Arvâsî'nin "Ruh" İsimli Eseri -Sunuş ve Latinizasyon-

İbrahim BAZ*

Abdullah ŞİMŞEK**

Tayyip DURCEYLAN***

I. Sunuş

Son dönem sufilerinden Abdülhakîm-i Arvâsî (ö. 1943)'nin Necip Fazıl tarafından bazı bölümleri sadeleştirilerek yayınlanan *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye (Tasavvuf Bahçeleri)*¹ ve Râbita-i Şerîfe² isimli eserlerinden başka yayınlanmamış ve pek tanınmayan birkaç eseri daha bulunmaktadır. Bu eserler genellikle kendisine sorulan sorulara cevaben kaleme alınmış küçük risâleler halindedir. Bunlar; *Mevlidin Meşruiyeti ve Zuhuru*, *Zikrin Âdâbı*, *Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşbendiyyenin Âdâbını Mübeyyin bir Mektup Sûreti*³, *Ashâb-ı Kirâm*, *Ecdâd-ı Nebî*, *İslam Hukuku*, *Sefer-i Âhiret*, *Namaz Risâlesi*, *Küfür ve Kebâir*, *Tesbih Kullanmanın Meşruiyeti ve Zuhuru*, *Keşkül*⁴ ve *Ruh* isimli eserlerdir.

Bu kitaplardan bazı bölümleri, Necip Fazıl Kısakürek *Rabita-i Şerife* isimli eserin sadeleştirmesinde "Râbita-i Şerîfe'ye Ek" başlığı altında özetler halinde vermiştir⁵. Ancak bir bütün halinde ele almamıştır. Süleyman Kuku tarafından yayınlanan *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Külliyatı*⁶ isimli eser, Abdülhakîm-i Arvâsî'nin bütün eserlerini ortaya koyan önemli bir çalışmadır. Bu eserde, Arvâsî'nin eserleri bütünü latinize edilerek bir arada verilmiştir.

Bizim çalışmamızın konusun olan *Ruh* isimli eserin niçin ve tam olarak hangi tarihte yazıldığı konusunda bir kayıt düşülmemiştir. Bu eserin orijinal metni-

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf A.B.D.
ibrahim.baz@hotmail.com

** Araş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf A.B.D.
Abdullahsimsek05@gmail.com

*** Araş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf A.B.D.
tdurceylan@yahoo.com

1 Arvâsî, Abdülhakîm, *Tasavvuf Bahçeleri*, (İstanbul 1994.)

2 Arvâsî, Abdülhakîm, *Râbita-i Şerîfe*, (İstanbul 1994.)

3 Bu eser yayınlanmıştır. Bkz. İbrahim Baz, "Abdülhakîm-i Arvâsî'nin Nakşbendiyye'nin Âdâbını Mübeyyin Bir Mektubu", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V, (2012), s. 219-229.

4 Baz, İbrahim, Abdülhakîm-i Arvâsî, *Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 75-78.

5 Arvâsî, Râbita-i Şerîfe, s. 61 ve devamı.

6 Kuku, Süleyman, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Külliyatı*, (Damra Yayıncılık, İstanbul t.y.)

nin nerede olduğu hakkında bir bilgi sahibi değiliz. Ancak son dönemin önemli hattatlarından Mustafa Halim Özyazıcı (ö. 1964)⁷ tarafından rika olarak kaleme alınmış⁸ ve Asitane Yayınlarından tıpkıbasım olarak 14 satır ve 47 sayfa halinde yayınlanmıştır. Süleyman Kuku tarafından yayınlanan külliyyatın birinci ciltinde 396-415 sayfalar arasında da bu esere yer verilmiştir. Biz bu çalışmamızı 1996 yılında tamamlamış ancak yayınlama imkânı bulamamıştık. Süleyman Kuku tarafından yayınlanmasından sonra biz de metni Arş. Gör. Abdullah Şimşek ve Arş. Gör. Tayyip Durceylan ile birlikte tekrar gözden geçirerek yayınlamanın faydalı olacağını düşündük.

Bu çalışma, Asitâne Yayınlarından çıkan nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. Özellikle henüz ehil olmayan araştırmacıların ve okuyucuların anlamakta güçlük çekebileceklerini düşündüğümüz bazı kelimelerin anlamları, asıl metinde belirtilmeyen, âyet, hadis ve şiirlerin kaynakları tespit edilerek dipnotta gösterilmiştir. Ayrıca metinde isimleri geçen şahısların kısaca hayatı ve ölüm tarihleri, kısaltma halinde verilen eserlerin de tam isimleri ve yazarları belirtilmiştir. Ayrıca eserin sayfa numaraları hemen metnin başında parantez içerisinde verilmek suretiyle mukayeseli okumak isteyenlere kolaylık sağlanması düşünülmüştür. Okuyuşu kolaylaştırmak adına bazı yerlerde virgül işareti konulmuştur.

II. Eserin Latinizasyonu

Rûh

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَآصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ

[1] Rûh, âlem-i bî-çûnîdendir.⁹ Binâenaleyh, lâ-mekânîlik ona mütehakıktır. Rûhun bî-çûniliği, Vücûd-i Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nin mertebesine nisbetle aynı çündür. Ve lâ-mekâniyyeti, Hakk Celle ve Alâ'nın lâ-mekânîliğine nisbeten aynı mekânîdir. Gûyâ âlem-i ervâh, mertebe-i vücûd ile âlem-i imkân arasında berzahdır. Binâenaleyh rûhun iki rengi vardır. Nâçâr, âlem-i çûn, onu bî-çûn bilir. Mertebe-i vücûba nazaran aynı çûnîdir. Bu berzahiyet, ona fitrat-ı

7 **Hattat Mustafa Halim Özyazıcı:** Asıl adı Aldulhalim olmakla birlikte Mustafa Halim olarak tanınmış ve Özyazıcı soyadını almıştır. Babası Kırımlı Hacı Cemal Efendi'dir. İstanbul Etyemezde doğan Abdulhalim Efendi Aksaray'da bulunan Husûsî Gülşen-i Maârif Rüşdiyesinde okurken hocası Hattat Hamit Aytaç tarafından keşfedilmiş ve ilk eğitimini ondan almıştır. 1914 yılında Sanâyi-i Nefise Mektebi'nde başladığı tahsilini 1915 yılında ise Bâbüâlde açılan Medresetü'l-Hattâtine geçerek sürdürdü. Burada Hasan Rızâ Efendi ve Kâmil (Ak-dik)Efendi'den nesih, sülüs ve rika meşk etti. Eserlerinde Zühdi mahlasını kullandı. Harf İnkılabı sonrası 1929 yılında Mısır'a gitmek istedi ancak bu düşüncesi gerçekleşmedi. Tepebağ Sementi'nde bir arazi alarak üzüm yetiştirmeye başladı ve bundan sonra eserlerine Sabikan hattat halen bağban şeklinde imza attı. Yavuz Sultan Selim ve Beyoğlu Ağa Camii ve Ankara Hacı Bayram Camii ve Maltepe Camilerinin bazı hatlarını yazdı. 1960 yılında Süleymaniye Camii'inde yapılan büyük tadilatla Hasan Çelebi (ö.1594)'ye ait hatları orijinaline bağlı kalarak tekrar yazdı. Çok sayıda talebe yetiştirdi. Geçirdiği trafik kazası sonucu 30 Eylül 1964 tarihinde vefat etti. Bkz. M. Uğur, Derman, "Özyazıcı Mustafa Halim", (DİA), XXXIV, 135-137.

8 Bu bilgi, Asitâne Yayınları sahibi Sayın Yusuf Subaşı Bayefendi tarafından ifade edilmiştir.

9 Bî-çûn: Niçinsiz, nedensiz, sebep sorulmaz.

asliyyesi itibariyledir. Ammâ, bu beden-i unsûriye taalluk ettikten sonra âlem-i berzahiyetten hurûc etmiş, tamamıyla âlem-i çûna nüzûl etmiştir. Ve kendisinden bî-çûnîlik [2] rengi mestûr olmuştur. İnâyet-i Hüdâvendî dest-gîr olup bu sefer encâma erdikten sonra, urûc vâkî olup tayy-i menâzil eyler. Ve bedene taalluktan maksûd olan zuhûr eylerse kemâl-i safâ ile vatan-ı asliyyesine avdet eder. Berzahiyet-i asliyyesine erişir. Bu seferde ârif olan zât, ruhu, cesede ne dâhil ve ne de hâriç, ne muttasıl ve ne de munfasıl bilir. Yalnız, rûhun cesede tasfiye ve ıslâh için ona taalluk etmiş olduğunu derk eyler.

Ulemâ-i ehl-i Hakk'tan hakikat-i rûha âlim ve vâkîf olanlar azdır. Kemâlât-ı rûhiyyeyi tafsilten beyân buyurmayıp sû-i tefehhümden ictinâben icmâl ile iktifâ etmişlerdir.

Kemâlât-ı rûhiyye, sûretâ kemâlât-ı vücûdiyyeye şebîh olduğundan, aralarındaki fark çok dakıktır. Ulemâ-i râsihûn ancak muttalî olabilmişlerdir.

Cesed rûhtan kemâlât-ı lâ-yuhsâ¹⁰ istifâde ettiği gibi, rûh dahî cesedden fevâid-i uzmâ iktisâb eyler.[3] Rûh, bedenden iktisâb ettiği fevâidle semî' olur, basîr olur, mütekellim olur, mütecessid olur, müktesib olur, âlem-i ecsâda münâsib olan ef'âle mübâşir olur. Hâsse-i¹¹ sâmia, hâsse-i bâsire cesedde mevcûddur. Rûh, cesede taalluk edince bir hâneli hükmüne geçerler. Hayli zaman bir yerde kaldıklarından, birbirinden kesb-i kemâlât ederler. Kemâlât-ı mezkûra rûsûh hâsıl olur. Bâde'l-müfâraka râsih olan sıfatlar zâil olmaz. Binâenaleyh rûh semî' olur, basîr olur, hâss¹² olur. Muhtelifu'l-mizâc, mütebâyinu'l-avsâf, mütegayiru'l-irfân iki kimse, bir zaman birbiriyle berâber bulunsalar, yekdiğerinin mizâc, tabiat ve vasf-ı irfânlarıyla muttasıl olurlar. Bâde'l-mufâraka her birinde diğëerinden kesb eylediği tab u irfân kalır, zâil olmaz.

Şerh-i Makâsîd sâhibi¹³ der ki: " Felâsife; rûhun cüz'ıyyâtı idrâkinde havâss-ı zâhire ve bâtnayı şart ittihâz etmişlerdir.[4] Binâenaleyh me'vâ¹⁴-yı havâss olan bedenden müfârakat ettiği zaman cüz'ıyyâtı idrâk etmez. Li-hâzâ emvâtta his kalmaz. Kavâid-i ehl-i Hakk'a göre: Rûh için, bedenden bâde'l-müfâraka, idrâkât-ı müteceddide-i cüz'ıyye vardır. Zirâ rûhun cüz'ıyyâtı idrâk etmesine havâssın iştirâki yoktur. Binâenaleyh ziyâret-i kubûrda intifâ' ve iştirâk-i hayrât zımnında, emvâtın ahyârı rûhlarından istiâne hâsıldır. Ehl-i Hakk indinde rûhun cüzıyyâtı idrâki mutlaka havâssın vücûduna mütevakkıf değildir. Belki bu idrâk, rûha bedende bulunduğu müddetçe isti'mâl-i havâss ile bir sıfât-ı müktesebe olmuştur. Bedenden tecerrüdü hâlinde dahî, ol hey'et-i müktesebe kendinde kalır. Basar, semî'

10 Lâ-yuhsâ: Sayılmaz, hesaba gelemes.

11 Hâsse: Bir şeye mahsus olan kuvvet ve hal, duygu.

12 Hâss: Hisseden, duyan

13 Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfîi (ö. 792/1390). Klasik kaynaklarda lakap ve nisbesi dışında "Sa'd, Allâme, Allâme-i Sâni" şeklinde kendisine atıfta bulunulan çok yönlü İslâm âlimi. Bkz. Şükrü Özen, "Tefâtâzânî", (DİA), XL, 299-308

14 Me'vâ: Yurt, mesken, yer, makam, sığınacak yer.

ve sâir havâss ile iktisâb eylediği mubassırât ve mesmûât ve sâir mahsûsât kendisinde mürtesime olup bâdel'l-müfâraka yine müşâhede eder. Latif olan rûhun kesif olan bedenle imtizâcından [5] maksat ve hikmet, bu menfaatin husûlüdür.”

Menâmât ve vâkı'âtın bir kısmı ki *keşf-i muhayyel* ile tevsîm¹⁵ edilmiştir. Şu vecihledir ki: İnsânın rûhu, hâlet-i nevmde veyâhut vâkı'âda mugayyebâtan bazı me'ânî ve suver müşâhade eder. Ve nefis dahî, rûha taalluku cihetiyle, ol müşâhade ve idrâkte şirket hâsıl eder. Kuvve-i muhayyeleden ol sûret ve müşâhade-i ayniye, mahsûsâtdan bir münâsib sûret kisvesini ilbâs etmekle, me'ânî-i meşhûdeyi rûh kisve-i mezkûrede müşâhade ettiğinden, muabbir ol rüyâda veyâhut vâkı'ânın ta'birinde sûret-i hayâlden vech-i münâsibine intikâl ederek, rûhun âlem-i gaybdan müşâhade eylediği sûret-i hakîkiyyeyi bulup beyân eder. Bu vech-i münâsipte râînin ahvâli, zamânı, mekânı, muhîti ve muabbirin hâli, şâni *medhal-dârdır*.¹⁶

Rüyâlar her hâlde Hâlıkîdir. Hâlî şeyler değildir. Mutlakâ Hallâk-ı Hakîkî'nin bir takım hikem ve mesâlihe mübtenî, âlem-i misâle münâsib ve âlem-i misâl [6] ile mütenâsib zuhûra getirdiği şeylerdir. Her hâlde zâhirlerine hamli muhâldir. Fakat bazen zâhirleriyle aynen husûle gelen rüyâlar da vardır. Fakat kısm-ı küllisi ta'bir ve tefsîre muhtâcdır.

Âlem-i imkân ya'nî mâsivâ-yı ilâhî üç kısma taksîm edilmiştir: 1-Âlem-i ervâh 2-Âlem-i misâl 3-Âlem-i ecsâd.

Âlem-i misâle, âlem-i ervâh ile âlem-i ecsâd arasında berzah, hatt-ı fâsıl demişlerdir. Ve dahî âlem-i misâl âyîne gibidir buyurmuşlardır. Âlem-i ervâh ve âlem-i ecsâddaki me'ânî ve ervâh gibi hakâyık, âlem-i misâlde suver-i latif hâlinde mun'akis olur. Ancak her ma'nâ ve hakikat için âlem-i misâlde bir hey'et ve sûret-i mahsûsa vardır. Bununla beraber âlem-i misâl, hadd-i zâtında, âlem-i suver ve eşkâl değildir. Belki bu suver ve eşkâl, diğer bir âlemden in'ikâs eden me'ânî ve hakâyıkın eseri bürûzidir.¹⁷ Âlem-i misâl, hadd-i zâtında, âyîne renginde ve tav-rındadır ki hiç şekil ve sûreti mutezamın¹⁸ değildir. Onda bir renk ve suret [7] göründü ise hariçten gelmiş demektir. Bu esâsa vukûf hâsıl olduktan sonra bilinmelidir ki, rûh bedene taalluk eylemezden evvel kendi âleminindedir. Bu âlem, âlem-i misâlin fevkindedir. Bedene taalluktan sonra rûhun âlem-i misâl ile bir münâsebeti yoktur. Bununla beraber bazı vakitlerde insân kendi ahvâlini tevfiik-i ilâhî sâyesinde âlem-i misâl âyinesinde mütâlâ'aya dest-res¹⁹ olur. Ve ahvâlinin iyilik ve çirkinliğine orada şahid olur. Vâkı'âtda ve rüyâlarda bu hâl vâzıhtır. Çok defa olur ki menâmât ve vâkı'âtda olan bu hâller his gâib olmadan yakazada dahî görülür.

15 Tevsîm: Adlandırma, ad verme.

16 Medhal-dâr: Bir işe karışmış olan, bir işte parmağı olan.

17 Bürûz: Belirme, ortaya çıkma, âşikâr, meydanda.

18 Mutezamın: Kavrayan, içine alan, müştemil.

19 Dest-res olmak: Ele geçirmek, elde etmek, erişmek.

Rûh bedenden müfârekattan sonra eğer ulvî ise fevkiyete müteveccihdir, eğer süflî ise süfliyete giriftârdır. Âlem-i misâlde işi yoktur. Âlem-i misâl görmek içindir, olmak için değildir. Olmak mahalli âlem-i ervahtır veya âlem-i ecsâddır. Âlem-i misâl dediğimiz gibi [8] bu iki âlemin âyînesinden başka bir şey değildir. Uykuda âlem-i misâlde görünen elem, görenin müstehak olduğu elemi işâretidir. Ve berây-ı²⁰ tenbîh zuhûr-yafte²¹ olmuştur. Azâb-ı kabr bu kâbilden olmayıp, elem ve ukûbâtın sûret ve işâreti değil bizzat kendisidir. Uykuda hissedilen azâb, hakiki bile olsa dünyâ elemelerinden birisi olur. Azâb-ı kabr, ukûbât-ı uhreviyedendir. Aralarında çok fark vardır. Dünyâ azâbı âhiret azâbına nisbetle nedir? Maâzallâh! Dünyâ azâbının acabâ ehemmiyeti var mıdır? Cehennem kıvılcımlarından bir kıvılcım dünyâyâ düşse herşey hâk ile yeksân olur.

Azâb-ı kabri uykudaki azâb şeklinde bilmek, sûret ve hakikat-i azâba adem-i vukûftan ileri gelir. Bu tevehhüm isimlerdeki mücânesetten husûle gelme bir za'm-i bâtiladır.

Bir fırka; ehâdis-i sahiha-i meşhûre ve hattâ âyât-ı Kur'âniye ile sâbit [9] olan azâb-ı kabr hakkında tereddüde düşmüşlerdir. Belki de vâdî-i inkâra sapmışlardır. Bunların iddiâları, gayr-ı medfûn olan mevtânın bî-hiss olmasından ileri gelmektedir. "Mevtâ dâimâ bî-hareket ve câmid kalmaktadır. Azâb ve elem mevzû-i bahs olsa tezebzüb ve hareket lâzım gelirdi" derler. Bunun cevâbı şudur ki: Mahall-i kabr olan âlem-i berzahta hayât dünyâ hayâtı gibi değildir. Dünyâ hayâtı neşesinde hassâsiyet ve irâdî hareket vardır. Bu neşenin intizâmı için bu iki esas zarûriyyu'l-lüzûmdur. Hayât-ı berzahta ise hareket aslâ der-kâr²² değildir. Belki hayât-ı berzah neşetine hareket münâfidir. Orada yalnız his ve hassâsiyet kâfidir ki vicdân elem ve azâb duyar. Hayât-ı berzah dünyâ hayâtının yarısıdır. Orada rûhun bedene taalluku, neşet-i dünyeviyyede bedene olan taallukunun nısfıdır. [10] Binâenaleyh, gayr-ı medfûn mevtânın, neşetine âit hiss ile mütehallî olup elem ve azâb görmesi ve kendisinden bunu îmâ eden bir tezebzüb zuhûr etmemesi câizdir.

Muhbir-i Sâdık (s.a.v) Efendimiz'in bu bâbta buyurdukları mahz-ı hakikattir. Bu eşkâlin mâddesi ve emsâli cisimdir demekle, tavr-ı nübüvvetin akıl meselesinin fevkinde olmasını işâret ediyoruz. Aklın, idrâkinde kâsır olduğu umûrun hakikati, nübüvvet makâmında meşhûr olur. Tavr-ı akıl, tavr-ı hissin verâsındadır. Aklın verâsında ise hâkim[tavr], tavr-ı nübüvvetir. Bidâyette hiss hükmeder. Akıl tasdik veyâ tekzîb eder. Sonra hâkim nübüvvet aklın hükmettiğini tasdik veyâ nakz eyler. Mertebe-i akl kâfi gelse idi enbiyâ-i kirâm ba's olunur mu idi? (Salavâtullâhi Te'âlâ aleyhim ecmain). Haşr, azâb-ı uhrevî, enbiyâ-i izâmın bî'setiyle takyîd buyurulmuştur. Âyet "وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا" (Biz bir peygamber göndermedikçe

20 Berây: İçin, maksadıyla

21 Yafte: "Bulmuş, bulunmuş, bulunan" mânâlarına gelecek birleşik kelimeler yapar.

22 Der-kâr: İçinde olan, içte bulunan.

(kimseye) azâb edecek değiliz.)²³ [11] Akıl, her ne kadar bir delil teşkil ederse de hüccet/-i bâliga olmayıp ikmâli câiz noksânsız bir delil değildir. Hüccet-i bâliga ba's-i enbiyâ ile tahakkuk eder. Akıl derece-i idrâkindeki noksân, ba'zı umûrda tahakkuk eylediği sâbit iken ahkâm-ı şer'iyeyi mîzân-ı akl ile ölçmek mustahil olduğu âşikârdır. Akıl mîzânının müstakillen hükmünü tatbik, makâm-ı nübüvveti -ne'uzu-billâh- inkârı istilzâm eder. Ol emirde risâlet ve nübüvete ve Nebiyy-i Zî-şân'a îmân lâzımdır ki O'nun getirdiği cemî-i ahkâm ve evâmire sıdk u hulûs üzere itmînân hâsıl olsun ve bu vesîle ile zulmân-ı reyb u şekk'ten halâs te'mîn edilsin.

Asl, kuvvetli olursa fer' bî-tekellûf husûla gelir. Asl, maksadı bu tarzda iglâk etmeksizin fer'leri birer birer isbâta çalışmak çok müşkildir. Bu tasdikin, bu itmînânın husûlüne en faydalı yol "zikrullâh" tır. Hakk Celle ve Alâ Hazretleri, [12] Kur'ân-ı Mübîn ve Kelâm-ı Kadîm'inde buyurmuştur: "الا بذكر الله تطمئن القلوب"²⁴ (Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.)

پای استدلالیان چوبین بود پای جو بین سخت بی تمکین

"İstidlâl edenlerin ayağı tahtadandır. Tahta ayağın ise kuvveti pek zayıftır."²⁵

Cevher-i insân; ibtidâ-yı hilkatte ilm u idrâkten hâlî bir halde halk olunmuş. Hallâk-ı Hakîkî Celle Şânühû'nun halk buyurduğu âlemlerden hiçbirine muttali' değildi. Avâlimin nihâyeti yoktur. Bunu ancak yaradan bilir. "وما يعلم جنود ربك الا هو" (Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez.)²⁶ İnsânın âlemden haberdâr olması ancak idrâki sâyesindedir. Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, idrâkât-ı beşerden her birini, insânî âleme vâkıf ve muttali' kılmağa vâsita olmak için halk buyurmuştur. Âlemden murâd, ecnâs-ı mevcûdâtır.

İnsânda evvelâ halk olunan şey "hassa-i lems" tir. Bu his ile harâret, rutûbet, bürûdet, yubûset, huşûnet gibi ecnâs [13] idrâk olunur. Lems hâssası, elvân u esvâtı derk edemez. Ândan sonra hâssa-i basar halk olunur. Bununla da insân elvân u eşkâlî idrâk eder ki bunlar avâlim-i mahsûsâtın en vâsî'idir. Ândan sonra hâssa-i sem' halk olunur. Cenînin sâmiyası faâliyete başlar. Asvât u nagamâtı işitir. Bundan sonra kuvve-i zâika halk olunur. İşte mahsûsâtın vesâit-i idrâki olan havâss-ı zâhiresi, bu vecihle tekemmül edip, çocuk yedi yaşına karîb oldukda, kendinde kuvve-i mümeyyize halk buyurulup insân mahsûsâtın fazla olarak âlem-i histe bulunmayan bir takım umûru derk eylemeye başlar ki, bu hâl dahî insân için bir tavr-ı âhardır. Ândan sonra diğer tavra terakkî ile akıl halk olunup, insân bununla umûr-ı vâcibe-i lâzime-i mümkinine ve mümteni'ayı ve tavr-ı aklından evvelki etvârda bulunamayan umûr u husûsâtı derk eder. Bu etvârın kâffesi bidâyette zaîf iken tedricen [14] kemâle erer.

23 İsra,17/15.

24 Ra'd, 13/28

25 Mevlânâ, Mesnevî (haz. Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs), Büyükşehir Belediyesi Yayınları, (Konya, 2006), I, b.2125.

26 Müddessir, 74/31.

Aklın öte tarafında dahî bir tavr vardır ki ânda bir başka hâsse ve vâsita açılır ve havâss-ı zâhirî ile hiss eyleyip ma'lûm olamayan ve âtîde gelecek olan umûr, keşf u müşâhede olunur.

Aklın idrâk eylediği şeyler kuvve-i mümeyyizeye arz olundukda, kuvve-i mümeyyize fasl-ı istib'âd ederse, akıl dahî ol vecihle müdrikât-ı nübüvveti kabul etmeyebilir. Bu ise ayn-ı cehldir. Akıl bir tavidir. Nübüvvet tavrının /dûnundadır. Müdrikât-ı nübüvveti nefsü'l-emirde dahî mevcûd değil zann eder. Çünkü işite işite, göre göre elvân u eşkâli bilememiş, bunların vücûdunu henüz tasdik etmemiş olan anadan doğma bir âmâyâ, elvân u eşkâl nakl u hikâye olursa, evvel emirde elbette fehm edemez. Ve zihnince müsteb'ad görüp inanamaz. Hâlbuki Hakk Celle ve Alâ Hazretleri kullarına bu husûsu istib'âd etmemeleri [15] için hâssiyet-i²⁷ nübüvvetten bir nümüne ihsân u atâ buyurmuştur. O da uykudur. Çünkü uyuyan âdem, âtîde vukû'a gelecek ahvâli ya aynıyle veyâ bir misâl hey'etinde görerek derk eyler. Eğer insanlar bir hâli kendilerinde bulmasalar, kendilerine -yani kim-seler baygın düşerek kuvvâ-yı hâssası muattal kaldığı halde mugayyebâta muttali' oluyorlar- denildiği zamân inkâr ve bunun müstahîl olduğunu ve kuvvâ-yı hâssa mevcûd iken anlaşılamayan mugayyebâtın kuvvâ-yı mezkûre muattal olunca evveliyetle anlaşılamayacağını beyân ederler. Hâlbuki nefsü'l-emir bunu tekzîb eder. Nübüvvet bir tavidir ki ânda vücûd-pezîr²⁸ olan dîde, hakikat-i Nebî'nin gözünde, mugayyebât ve aklın derk edemediği umûr u husûsât mer'î ve mütecellî olur. Havâss-ı hamse-i zâhiriyyenin hiss u hükmettiği mevâridi, ba'zan kuvve-i mümeyyize nesh eder. Kuvve-i mümeyyizenin hükmettiği mevâridi ba'zan akıl nesh eder. Aklın nesh ettiği mevâridi de fevkindeki [16] tavr-ı nübüvvet ki -hâkim-i şer'dir- o nesh eder. Meselâ göz, yıldızı küçük görür. Berâhîn-i hendesiyye küre-i arzın büyük olduğunu ortaya koyar. Bu mikdâr büyüklükte vâkı'a mutâbık olduğu kat'iyetle hükm edilemez.

Bu mütâlâ'attan sonra asıl meseleye rücû edelim:

"Rûh nedir?". Şeyhân [Buhârî ve Müslim], İbn-i Mes'ûd'dan²⁹ (ö.32/652-53) rivâyet ediyor. Diyor ki: "Peygamberimiz Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm ile Medîne harâbelerinde idim. Resûl Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm bir kavm-i Yehûd'a uğramışlardı. Bunlardan bazıları diğerlerine Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm'a rûhdan sorunuz, bazıları sormayınız dediler. Ve nihâyet sordular ve yâ Muhammed (s.a.v) rûh nedir? dediler. Peygamberimiz (s.a.v) asâyâ ittikâyâ devâm buyuruyorlardı. Ben vahy-i ilâhînin nâzil olmakta olduğunu zann ediyordum. Ve ânda Resûlullâh (s.a.v) Efendimiz, nâzil olan [17] ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتيتم من العلم [17] (Sana rûh hakkında soru sorarlar. De ki: Rûh, Rabb'immin emrindedir. Size

27 Hâssiyet: Bir şeye mahsus olan.

28 Vücûd-pezîr: Vücûd bulan.

29 Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Mes'ûd b. Gafil b. Habîb el-Hüzeli (ö. 32/652-53). İlk müslümanlardan, Kûfe hadis ve fıkıh mekteplerinin kurucusu. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Abdullâh b. Mes'ûd", (DÎA), I, 114-117

ancak az bir bilgi verilmiştir.)³⁰ âyet-i kerimesini tilâvet buyurdular."³¹

Rûh hakkındaki suâller, muhtelif vücûhu istihdâf eder. Bunlardan:

Birincisi: Mâhiyet u hakikat-i rûh nedir? Mütehayyiz midir yoksa bir mütehayyizde muayyen bir hâl midir? Gayr-ı mütehayyiz bir mevcûd mudur? Yoksa mütehayyizde hâl olmayan bir şey midir?

İkincisi: Kadîm midir veyâ hâdis midir?

Üçüncüsü: Mevtten sonra bâkî midir? Yoksa fâni midir?

Dördüncüsü: Vakt-i nefhde mi halk olunur? Yâhut cismin teşekkülünden evvel mi halk olunmuştur?

Mâhiyet u hakikat-i rûha müteallik suâle cevâbda mâhiyetin mâhiyeti lâbüddür³². Fakat beyân-ı mâhiyeti imkân hâricindedir. Çünkü erbâb-ı akl nezdinde müsellemdir ki, bir şeyin mâhiyeti, ancak o şeyin bir mikyâs-ı müşterek ile *mâ bihi'l-iştirâk* ve o mikyâsa nazaran *mâ bihi'l-ımtiyâz* vasıflarının [18] tedkikiyle istidlâl olunur. Bu ise havâss ile hissettiğimiz mahsûsât ve akıl ile idrâk ettiğimiz ma'kulâtтан câri olabilir. Rûh, ma'kulât ve mahsûsât cinsinden değildir. Yukarıda geçtiği gibi tâife-i Yehûd -rûh hakkında Tevrât-ı Şerîf'in ihâm eylediği gibi acaba Kur'ân-ı Kerîm'de dahî rûh meselesi mübhem mi bırakılmıştır?- bunu öğrenip sıdk veyâ adem-i sıdkına hükmeylemek istemişlerdir. Bunun üzerine vârid olan hitâb-ı ilâhîde keyfiyyet-i rûhun Hakk Celle ve Alâ Hazretleri'nin emr u irâde-i ilâhiyyesinden olduğu beyân buyurularak, Tevrât-ı Şerîf'de olduğu gibi, Kur'ân-ı Mübin'de dahî rûh meselesi mübhem bırakılmıştır.

Rûh: "Ol!" İrâde-i ezeliyyesine mazhar olan ibdâ-ı ilâhîdir. Kendisiyle, beden-i insânî hayatta durur. Tedvîr ve irâde sıfatları insânda kendisiyle kâimdir. Mâdde gibi, cesed gibi bir asıldan îlâd tarikiyle gelmemiştir.[19] "Zât-ı Akdes ve Teâlâ Hazretleri'nin bilâ-vâsita emr-i muhassılasıdır."

Rûhun kıdemi veyâ hudûsüne müteallik ikinci suâle gelince deriz ki: Rûh, Hakk Celle ve Alâ Hazretleri'nin ilmini setr u ihfâ buyurdıkları bir keyfiyettir. İlmi, Zât-ı Akdes-i İlâhî'sine muhtass'dır. O keyfiyetin hâlıkı, Zât-ı bî-enbâzdır.³³ O keyfiyeti ancak hâlık u sâhibi bilir. Âyet-i kerîmedeki ihtâr, rûh hakkında insana cüz'î mâlûmât nasîb olduğunu mübîndir.

Beşer, ilimden havâss u idrâkâtı vâsıtasıyla istifâde eyler. Aklın maârif-i nazariyyeyi iktisâb için cüz'iyâtı his eylemesi zarûriyâtandır. Bundan dolayı his fîkdânı ilim fîkdânı ile tev'emdir, denilmiştir. Zâtına kesb-i ma'rifet için hissini anlayamadığı eşyâ çokdur. Bu dahî rûhun kendisiyle telebbüs eylediği şeyin avâriz-ı temyîz ile ancak ma'rifeti kâbil olacak şeylerden olduğuna işârettir. Bunun için bu

30 İsra,17/85.

31 Buhârî, Tevhîd,28; Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme,4.

32 Lâ-büdd: Lâzım, gerekli, gerek.

33 Bî-enbâz: Şerîki, eşi olmayan.

bâbda cevâb ekseriya bu kadardır.

[20] **Hikmet-i insâniyyet:** Hayr u şerden tâkat u kuvvet-i beşeriyye mikdârınca, meâdı ile maâşını temîn edecek şekilde iktisâb-ı ilimdir. Bu mikdâr ilim cüz'î olmakla berâber dâreynin saâdeti için kâfidir. Buna nisbetle mâsivânın nihâyet ve haddi yoktur.

İbdâiyyât: Mevcûd bir misâl üzerine mebnî olmayan bir emr-i muhterî'dir. "Rûh! Rabbimin emrindedir."³⁴ nass-ı celîlesinde beyân buyurulduğu vechile rûh kendisine mütekaddim bir misâl üzerine mebnî olmayan bir ibdâ'-i muhterî'dir. Binâen alâ zâlik emr-i ilâhî ile kâimdir. "Ol!" emri ile mevcûddur. Âlem-i mahsûsâtтан деğildir. Beşerin ma'kûlâtтан anladığı ancak suver-i mütenevviadır. Rûh ise heyûlâdan mücerred zevât-ı âlemi, şekil u renkten, cihet u taraftan münezzeh olan cevâhir-i mukaddese âlemi olan âlem-i ibdâ'dandır. İnsânın o âlemi idrâkine imkân yoktur. Çünkü insân o âlemi idrâka kâbiliyyeti olmayan "kevn" kaziyyesi ile ma'lûl [21] ve mahcûbtur. İşte bu cevâb dahî, rûhun kendisiyle temeyyüz eylediği şeyin avâz-ı temyîz ile ancak ma'rifeti kâbil olan şeylerden bulunduğuna işârettir.

Bazı kibâr, rûhdan bahsi -çok kimselerin adem-i idrâki dolayısıyla- câiz bile görmezler. Bazıları rûhun beden ile hissolunan şeye mugâyir kendi kendine kâim, mevten sonra müdrîk olarak bâkî kalan bir cism-i latîf olduğuna kâil olmuşlardır. Cumhûr sahâbe-i kirâm ve tâbiîn bu zümre-i nâciyedendir. Âyât-ı kerîme ve ehâdis-i nebeviyye bu suretle nâzil ve vârid olmuştur.

Bazıları; "Rûh, hâdis, mâ-bihî'l-hayâtтан³⁵, mahlûk ve mer'î, mütekellim, kendisinden sadâ zuhûr eden ve fevâid husûle gelen bir cism-i latîf" demişlerdir. "Kendisiyle gelen giden nefsin hayâtından müstakîl olarak uzanan bir hayâta mâlik bir cisimdir" demişlerdir.

Bazı hükemâdan, rûhun mevten sonraki hâli sorulmuştur. [22] Demişlerdir ki: "Rûh mevten sonra cesedin aynısı olur. Cesed ise Rabb'inin huzûrunda sâcid yani hâzî' yani bî-hareket ve câmid olarak kalır".

Rûh hakkında söz söylemeğe salâhiyetdâr olan ulemâ bu bahiste iki fırkaya ayrıldılar.

Bir fırka rûh hakkında ihtiyâr-ı sükût ederek bir şey söylemediler. "Rûh, esrâr-ı ilâhîden bir sırdır. Onun ilmi, beşere verilmemiştir." dediler. Tarîk-i muhtâr da budur. Cüneyd³⁶ (k.s) (ö. 297/909) "Rûh öyle bir şeydir ki Cenâb-ı Hakk onun ilminde müstakîldir. Mahlûkâtтан hiçbirini rûha muttali' kılmamıştır. İbâda

34 İsrâ, 17/85

35 Mâ-bihî'l-hayât: Hayâta vesile olan, yaşamaya sebep olan.

36 Cüneyd-i Bağdâdi: Ebû'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavâriri (ö.297/909). İlk dönem süfülerinden. Bkz. Talat Sakallı, "Cüneyd-i Bağdâdi", (DİA), VIII, 119-121

rûhtan bahsetmek câiz değildir³⁷ demiştir. İbn-i Abbâs (r.a)³⁸ (ö. 68/687-88) ve ekser-i selef buna kâildir. İbn-i Abbâs (r.a)'ın *rûh tefsîr olunmaz* dediği sâbit olmuştur. İbn-i Ebî Hâtîm³⁹ (ö. 327/938) İkrime'den rivâyet ediyor: "İkrime⁴⁰ diyor ki: İbn-i Abbâs (r.a)'a rûhtan suâl ettiler. İbn-i Abbâs (r.a) [23] "Rûh, Cenâb-ı Hakk'ın emrinden bir şeydir. Bu meseleyi kurcalamayınız, rûha dâir bir şey ziyâde etmeyiniz." buyurdular."⁴¹ İbn-i Battâl⁴²(ö. 449/1057); "Rûhun hakîkatini adem-i idrâkteki hikmet, mahlûkât idrâk etmedikleri şeyin ilminden âciz olduklarını ve rûhun ilmini Cenâb-ı Hakk'a redd u havâle etmelerini ta'rizdir" dedi. Kurtubî; rûhun hakîkatinin bilinmemesindeki hikmet insanın aczinin izhârıdır. Zîrâ rûhun mevcûdiyyeti kat'i olmakla berâber hakîkati bildirilmedi. Buna kıyâsen Hâlık-ı Kâinât Subhânehû ve Teâlâ'nın hakîkatini idrâkde acz, evleviyettedir. Buna daha bâriz bir misâl gözdür ki kendi kendisini idrâkten âcizdir.

İkinci fırka: Rûh hakkında irâd-ı kelâm eylediler. Ve onun hakikatinden bahsettiler. Bu bâbda söylenen sözlerin en sahihi İmâmu'l-Harameyn'in⁴³ (ö.478/1085) sözüdür. İmâmü'l-Harameyn diyor ki: "Rûh, cism-i latîftir. Ecsâm-ı kesifeye sereyân eylemiştir. Yeşillığın suya [24] ağaca sereyân eylediği gibi."

Birinci fırka; Resûl-i Ekrem (s.a.v)'e rûhun ta'lîm edilip edilmediği hakkında ihtilâf etmişlerdir. İbn-i Ebî Hâtîm tefsirinde deniliyor ki: "Nebiy-i Ekrem (s.a.v) rûhu bilmemiş halde kabz olundu."⁴⁴ Bir tâife de "Nebiy-i Müfahham (s.a.v)'e rûh ta'lîm edildi ve O'na muttali' oldu ve ümmetinin havâssına rûha ıttılâa hâsıl eylemelerini beyân buyurdu" fikrindedir.

Mü'minler rûhun cisim olmasına kâildir. Zîrâ kitâb, sünnet, icmâ-i sahâbi ve rûhun irsâl, kabz, tenâvül, ihrâc, hurûc, mütena'im ve muazzeb, rücû', duhûl, rızâ, intikâl ve berzahda tereddüd gibi vasıflarla ittisâfı buna delildir. Zîrâ rûh yer, içer, gelir, gider, taalluk eder, nutk eyler, bilir, nefret eder, sever ki sıfât-ı ecsâmıdır. [25] Araz, bu sıfatlarla ittisâf edemez. Rûh, hâlıkını ve kendini bilir. Ma'kulâtı

37 Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, et-Taarruf li-mezhebi Ehli't-Tasavvuf, (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994), s.73

38 Ebül-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88). Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkah ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbi. Bkz. İ. Lütfü Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib", (DİA), I, 76-79

39 İbn-i Ebî Hâtîm: Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938). Hadis hâfizi, müfessir ve fakih. Bkz. Râşit Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", (DİA), XIX, 432-434

40 Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (ö.105/723). Abdullah b. Abbâs'ın oğlu Ali tarafından azâd edilmiş kölesi, Abdullâh b. Abbâs'ın öğrencisi müfessir tâbiî. Bkz. Tayyar Altukulaç, "İkrime el-Berberî", (DİA), XXII, 40-42

41 Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, (Dâru İbn-I Kesir, Beyrut 2008), s.414

42 İbn-i Battâl el-Kurtubî: Ebül-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö.449/1057). Buhârî şârihi, muhaddis. Bkz. Talat Sakallı, "İbn-I Battâl el-Kurtubî ", (DİA), XIX, 360-361

43 İmâmü'l-Harameyn Ebül-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâi en-Nisâbüri (ö. 478/1085). Eşâri kelâmcısı ve Şâfiî fakîhi. Bkz. Abdulazîm ed-Dîb, "Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn", (DİA), VIII, 141-144

44 Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, (Dâru İbn-I Kesir, Beyrut 2008), s.415

idrâk eder ki bunlar ulûmdur. Ulûm ise arazdır. İlim araz olunca ve ilim rûh ile kâim olunca, arazın araz ile kıyâmı lâzım gelir ki fâsiddir. Rûh ve nefis her ikisi şey-i vâhiddir. Cenâb-ı Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde buyurmuştur : ونهي النفس عن الهوى - (Ey huzûra kavuşmuş nefis...)⁴⁵ (...nefsini kötü arzularından uzaklaştıran için ise...)⁴⁶

Ehl-i sünnetten ba'zıları; rûh, nefissiz olarak kabz olunur derler ki, İbn-i Ebî Hâtem'in *الله يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا* (Allah ölenin ölüm zamanı gelince canını alır.)⁴⁷ Kavlı Kerîm'inin tefsîrindeki tahrîci bunu te'yîd eder. İbn-i Abbâs (r.a) der ki: "Cevf-i insânda hem nefis, hem rûh mevcûddur. Şems ve şua-i nefis gibi. Cenâb-ı Hakk Teâlâ menâmda nefsi teveffâ eder. Rûhu, cevfi insânda bırakır ki, inkılâb eder yani uyku zamanında sağa sola döner, taayyüş eder. ⁴⁸ [26] Cenâb-ı Hakk kabz-ı rûh etmek irâde buyurursa, rûhu kabz eder, insân ölür. Eğer ecelini te'hîr ederse, nefsinin cevfi insândaki mekânına reddeder, uyanır."

İnsân uyuduğu vakit, kendisiyle eşyâyı taakkul ettiği nefis hurûc eder. Fakat cesetten büsbütün müfâratet etmez. Şua-i mevcûd olan uzun bir ip gibi hurûc eder. İnsân kendisinden hurûc eden nefis ile rüyâ görür. Rûh bedende bâkî kalır. Bununla teneffüs eder. Hareket eylediği vakit "tarfetü'l-ayn" dan daha serî olarak nefis rücû eyler. Uykuda mevt erişirse Hakk Teâlâ nefsi alıkoyar, iâde eylemez. Uyuduğu zaman nefis hurûc ve suûd eder, rüyâ görür. Rûha haber verir. Rûh da kalbe haber verir. Sabâh olunca şöyle rüyâ gördüğünü bilir. Vehb⁴⁹ der ki: "Nefs-i insânî nefis-i devâbb gibi halk olunmuştur ki arzu eder, şerri davet eder. Meskeni batındadır. [27] İnsânın fazîleti rûh iledir." İbn-u Ebî Sâd⁵⁰ (ö.230/845) "Tabakât" nâmındaki kitâbında, Vehb İbn-i Münebbih'ten (ö. 114/732) tahrîc eder. Vehb der ki: "Hakk Teâlâ benî Âdem'i sudan ve topraktan halk eyledi. O toprak ve suya nefis verdi. Bu nefis ile kâim, kâid, sâmi', bâsir ve bi'l-cümle devâbbın bildiği şeylerle âlim oldu. Sonra o toprak ve suya rûh ilkâ olundu ki, bu rûh ile hakkı bâtıldan fark eyledi. Bu rûh iledir ki o toprak ve su taallüm eder ve bütün umûrunu tedbir eyler."⁵¹

İbn-u Abdî'l-Berr⁵² "Temhîd" nâmındaki kitâbında der ki: "Nefs cesed-i

45 Fecr, 89/27.

46 Naziat, 79/40.

47 Zümer, 39/42. "Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünenecek bir kavim için ibretler vardır."

48 Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzi, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, (Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, Riyad 1997), X, 3252

49 Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî (ö.114/732). Tâbiünden, Yemen'li bir âlim. Bkz. Mahmut Demir-Mehmet Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", (DİA), XLII, 608-610

50 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö.230/845). Hadis, siyer, tarih âlimi. Bkz. Mustafa Fayda, "İbn-i Sâd", (DİA), XX, 294-297

51 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, thk. Ali Muhammed Ömer, (Mektebetu'l-Hancı, Kahire 2001), I, 11

52 Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071). Endülüslü Mâlikî fakîhi, muhaddis. Bkz. Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", (DİA), XIX, 269-272

mücessed olup, rûh mâ-i cârî gibidir." Abdurrahmân⁵³ (ö. 191/806) der ki: "Rûh, bostândaki mâ-i cârî gibidir. Cenâb-ı Hakk, bostânı efnâ etmek irâde buyurunca, o bostâna mâ-i cârînin cereyânını men' eyler, bostân fenâ bulur. İnsân dahî tıpkı böyledir."⁵⁴

[28] İbn-i İshâk⁵⁵ (ö. 151/768) [naklediyor], Abdullâh İbn-i Ca'fer⁵⁶ (ö. 80/699-700) diyor ki: "Meyyit tabuta konduğu vakit mevtânın rûhu bir meleğin yedinde bulunur. O [rûh], meyyit ile beraber seyreder. Namâzı kılınmak için musallâya vaz' olunduğu vakit tevakkuf eder. Kabre konduğu vakit ona sereyân eder. Lahitlendiği ve üzeri toprak örtüldüğü vakit Allâh'u Teâlâ *meyyite* nefsini iâde eder. Tâ ki suâl melekleri kendisinden ayrıldığı vakit melek meyyitin nefsini hal' eder. Nereye emredilmiş ise oraya atar. Bu melek, melekü'l-mevt ihvânından biridir."

Şeyh İzzeddîn Abdusselâm⁵⁷ der ki: "Her cesette iki rûh vardır. Biri rûhu'l-yakazadır ki bu rûh cesette olunca insân uyanık olur. Bu rûh ayrılırsa insân nâim olur. Menâmât görür. Diğeri rûhu'l-hayâtıdır ki cesette olursa insân hayy olur, müfârakat ederse ölüür." [29] Bu iki rûhun makarrını ancak Hakk Teâlâ'nın mut-talî ettiği zevât-ı aliyeye bilir. Ba'zı mütekellimîn der ki: Zâhir olduğuna göre rûh kalbin yakınındadır. İbnu Abdi's-Selâm der ki: Benim indimde rûhun kalpte olması baîd değildir. Ervâhın nûrânî, latîf, şeffâf olması câizdir. Böyle olması ervâh-ı mü'minin ve melâikeye hâss tır. Ervâh-ı küffâr ve şeyâtın bundan hâricdir.

Rûhu'l-yakaza ve rûhu'l-hayâta delîl الموت ملك يتوفاكم (De ki: Size vekil kılınan (bu konuda görevlendirilen) ölüm meleği canınızı alacak)⁵⁸ âyet-i kerîmesiyle, اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا (Allah ölenin ölüm zamanı gelince canını alır.)⁵⁹ âyet-i kerîmesidir. Uykuda cesedleri olmayan nefsleri Cenâb-ı Hakk teveffâ eder. Üzerlerine mevti hüküm buyurduğu zaman nefsi imsâk eder. Ecsâda irsâl ve iâde eylemez. Ecel hulûlünde *rûh-i yakaza* ve *rûh-i hayâtan* her ikisi cesetten kabz olunur. Rûh-i hayât ölmez. Semâya diri olarak ref' olunur. Ervâh-ı kâfirin tard olunur. Onlara ebvâb-ı semâ açılmaz. [30] Ebvâb-ı semâ, ervâh-ı mü'minîne -Rabbü'l 'âlemîne arz olunmak üzere- açılır. Ne mutlu ol rûha ki arz-ı bâr-gâh-ı ilâhî ile müşerref olur.

53 Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Kâsım b. Hâlid el-Utakî el-Mısırî (ö.191/806). İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden. Bkz. Şükrü Özen, "İbnü'l-Kâsım", (DİA), XXI, 103-104

54 Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd, thk. Said Ahmed Arab, (1976), V, 244.

55 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö.151/768). Siyer âlimi, muhaddis. Bkz. Mustafa Fayda, "İbn-i İshak", (DİA), XX, 93-96

56 Ebû Ca'fer Abdullâh b. Ca'fer b. Ebi Tâlib (ö.80/699-700). Hazreti Ali'nin yeğeni, Habeşistan'da doğan ilk sahâbi. Bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, "Abdullâh b. Ca'fer b. Ebû Tâlib", (DİA), I, 89

57 Ebû Muhammed İzzüddin Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Süleimî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262). Şâfiî fakîhi. Bkz. H.Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm", (DİA), XIX, 284-287

58 Secde, 32/11.

59 Zümer, 39/42. "Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır."

"Rûhun kalpte olduğunun cezmedenler meyânında İmâm-ı Gazzâlî⁶⁰ de (ö.505/1111) vardır. Bunu Kitâbu'l-İntisâr'ında zikir eylemiş ve buna hadîs-i şerîf ile zaferyâb olmuştur. Zührî⁶¹ der ki: Huzeyme b. Hakîm es-Sülemî⁶² feth-i Mekke gününde Resûl-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'e gidip "Yâ Resûlallâh! Bana zulmet-i leylden, zav'-ı nehârdan, kışın sıcak sudan, yazın soğuk sudan, bulutların mahrecinden, mâ-i recül ile mâ-i mer'enin karargâhından ve cesedde nefsin mevzi'inden haber ver" dedi. Resûl-i Müctebâ (Sallallahu Teâlâ Aleyhi ve Sellem) uzun bir hadîs buyurdular. Bu hadîs-i şerîfin bir kısmı, nefsin mevzi'ini kalptedir. Kalp ribât ile bağıdır ki bunlar urûku iskâ eder. Kalp [31] helâk olduğu vakit urûk munkatî' olur, meâlindedir. Bu hadîs-i şerîf hem mürsele ve hem mevzüledir."⁶³

Ehl-i sünnet, rûhun muhdes ve mahlûk olduğunda icmâ' eylemişlerdir. Buna zenâdikadan başka kimse muhâlif değildir. Rûhun hudûsu hakkındaki icmâ'i nakledenler meyânında Muhammed b. Nasr el-Mervezî⁶⁴ (ö.294/906) ve İbn-i Kuteybe⁶⁵ (ö.276/889) mevcûddur. ارواح جنود مجنونة (Rûhlar toplanmış ordulardır)⁶⁶ hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. Mücennede ancak mahlûk olur.

Rûhun ecsâddan evvel veyâ sonra halk olunuşuna iki kavî-i meşhûr vardır.

Birinci kavle yani ecsâddan mukaddem halk olunuşuna Muhammed b. Nasr ile İbn-i Hazm⁶⁷ (ö. 456/1064) kâildir ki bunun hakkında icmâ' olduğunu iddiâ ederler. ان الله خلق ارواح العباد بألف عام فما تعارف منها ائتلف وما تناكر منها اختلف hadîs-i şerîfi ile istidlâl [32] ederler ki bu hadîs-i şerîfin senedi cidden zayıftır. Bundan başka, zürriyyet-i Âdem (a.s)'in zahrından ihrâcî hakkındaki hadîs-i şerîflerle de istidlâl ederler ki الله ادم مسح علي ظهره فقط فسقط منه كل نسخة هو خالقها من ذريته الي يوم القيامة امثال الدرد ⁶⁸ واذ اخذ ربك من بني ادم ⁷⁰ âyet-i kerîmesinin

60 Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111). Eş'arî kelâmçisi, fakih, mutasavvîf. Bkz. Mustafa Çağrırcı, "Gazzâlî", (DİA), XIII, 489-505

61 Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742). Tâbiî, hadisleri Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in emriyle resmen tedvin eden âlim. Halit, Özkan, "Zührî", (DİA), XLIII, 544-549

62 İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, El-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe, ter. Naim Erdoğan, (İz Yayıncılık, İstanbul 2010), II, 49

63 Celâluddin Abdîrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedivî, (Dâru İbn-i Kesîr, Beyrut 2008), s.419

64 Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906). Fakih ve muhaddis. Bkz. Halit Ünal, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", (DİA), XXIX, 235-236

65 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889). Kûfeli, Kur'an, hadîs, târih âlimi. Bkz. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", (DİA), XX, 145-149

66 Buhârî, Enbiyâ,2; Müslim, Birr,159.

67 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö.456/1064). Zâhiri mezhebinin büyük temsilcisi, fakih, muhaddis ve târihçi âlim. Bkz. H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", (DİA), XX, 39-52

68 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri (ö.405/1014). El-Müstedrek adlı eseriyile tanınan hadîs hâfızı. Bkz. M.Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nisâbüri", (DİA), XV, 190-193

69 Ebû'l-Münzir (Ebû't-Tufeyl) Übey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî (ö.33/654 [?]). Vahiy kâtibî, Kur'an hâdimi sahâbe. Bkz. Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", (DİA), XLII, 272-274

70 A'raf, 7/172 "Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."

tefsîrinden Cenâb-ı Hakk'ın yevm-i kıyâmete kadar vücûd bulacak zürriyyet-i Âdem'in kâffesini bir günde cem' edip onlara rûh, sûret, nutk verdiği, onların tekel-lüm ettiklerini ve onlardan ahd ve mîsâk aldığını istidlâl etmiştir.⁷¹

İkinci kavle yani ecsâdın rûha tekaddüm ettiğine kâil olanlar هل أتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئاً مذكوراً (İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?)⁷² âyet-i kerîmesini delîl ittihâz edenlerdir. Bundan başka İbn-i Mes'ûd (r.a) ان احدكم يجمع خلقه في بطن امه اربعين يوماً ثم يكون علقه [33] hadîs-i şerîfi ile de istidlâl ederler.

Rûh, mevtten sonra bâkîdir. Buna delîl: الموت كل نفس ذاعقة (Her canlı ölümü tadacaktır).⁷⁴ âyet-i kerîmesidir. Zâik müzevvaktan sonra bâkî kalır. Bundan başka rûhun ten'im ve ta'zîbi hakkında bâlâda zikredilen âyât-ı kerîme de delâlet eder.

Kıyâmet gününde rûha fenâ târî olur. كل من عليها فان (Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak).⁷⁵ âyet-i kerîmesi mûcibince fenâ bulur. Fakat sonra avdet ettirilir mi شاء الله (Allah'ın diledikleri müstesna)⁷⁶ âyet-i kerîmesi mûcibince müstesnâsı olabilir. Sübkî⁷⁷ (ö.756/1355) tefsîrinde der ki: "Akreb [yakın] olanlar fenâ bulmaz"⁷⁸. Bunun da müstesnâsı vardır, Hûr-i in hakkında denildiği gibi.

Mevtin hem beden ve hem de rûha veyâhut yalnız bedene âid olmasında ihtilâf vardır. Rûhun mevti zevk etmesi cesetten müfâratıdır. [34] veyâ ma'dûm olmasıdır. Rûh ma'dûm olmaz, çünkü nâimde veyâ azâbda bâkî kalacağına icmâ' vardır.

Resûl-i Müctebâ (aleyhi's-salâtu ve's-selâm)'ın ارواح جنود مجندة⁷⁹ kavli-i şerîfinin mânâsında ihtilâf edilmiştir. Ba'zıları, bundan murâd, nâstan hayırlı olanlar kendi şekillerine ve şerîr olanlar da kendi nazîrlerine meylederler, ba'zıları da bundan murâd ان الارواح خلقت قبل الاجساد بالف عام⁸⁰ hadîs-i şerîfi mûcibince mebde-i hilkatî ihbârdır, dediler.

Ba'zı ulemâ demişlerdir ki: "Ervâh her ne kadar rûh olmakta müttefik iseler de tabiat cihetiyle birbirlerinden temâyüz ederler. Bu umûr-i muhtelifle ile eşhâs

71 Celâluddîn Abdîrrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, (Dâru İbn-I Kesîr, Beyrut 2008), s.420

72 İnsân, 76/1

73 Buhârî, Tevhîd,28

74 Âl-i İmrân, 3/185

75 Rahmân, 55/26

76 Zümer, 39/68 "Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir"

77 Ebü'l-Hasen Takîyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm es-Sübki (ö.756/1355). Şâfiî fakîhi, müctehid ve müfessir âlim. Bkz. Bilal Aybakan, "Sübki, Takîyyüddîn", (DİA), XXXVIII, 14-15

78 Celâluddîn Abdîrrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, (Dâru İbn-I Kesîr, Beyrut 2008), s.421

79 Buhârî, Enbiyâ,2; Müslim, Birr,159.

80 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tirmizî, Nevâdiru'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl, thk. Abdurrahmân Umeyra, (Dâru'l-Cil, Beyrut 1992), II, 116

teşâkül eyler. Her nev' kendi nev'yle ülfet eder ve muhâlifî nev'inden nefret eder.

İbn-i Asâkir⁸¹ (ö.571/1176) târihinde Herim İbn-i Hayyân'dan⁸² (ö.70/690 [?]) şöyle nakledilmiştir. [35] “ Üveys El-Karanî'ye (ö.37/657) gittim. Kendisine selâm verdim. Bundan evvel kendisini görmemiştim. O da beni görmemişti. Üveys (r.a) bana aleyke's-selâm yâ Herim ibn-i Hayyân dedi. Benim ismimi ve پدرimin ismini nereden bildin? Bugünden evvel görüşmemiştik dedim. Hazret-i Üveys; “ Rûhum rûhun, nefsim nefsin ile 'âlem-i ervâhta tekellüm ettiği vakit tanıştık. Ecsâdın enfâsı olduğu gibi rûhların da nefesleri vardır. Mü'mininin bazıları bazıları tanır. Rûh-i ilâhî ile sevişirler” dedi.⁸³ “Tûsi⁸⁴ (rahmetullâhi aleyh) (ö.460/1067) “Uyûnu'l-Ahbâr” adlı kitâbında Âişe (r.anhâ)'dan şu hikâyeyi nakleder. Âişe (r.a) buyurdular ki: Mekke-i Mükerrremede bir kadın vardı. Kureyş kadınlarının evlerine gider, onları güldürürdü. Vaktâ ki bu kadın Medîne-i Münevvereye hicret etti. Bana takdîm edildi. Beni ziyârete geldi. Ona nereye nâzil oldun? Dedim. Medîne-i Münevverede [36] kadınları güldüren fülânenin hânesine nâzil oldum dedi. Bu esnâda Resûlullâh (s.a.v) hâne-i saâdetlerine teşriif buyurdular. Müdhike fülâne yanınızda mıdır? Dedi. Ben de evet! dedim. Kimin yanına nâzil olmuş? Ben de fülânenin yanına nâzil olmuş dedim. Resûlullâh (s.a.v) الحمد لله ان الارواح جنود مجنودة⁸⁵ Ervâhın eşbâhtan müfârakattan sonra temâyüzü, ebdânın birbirinden olan temâyüzünden ezhardır. Nefislerin birbirine müşâbeheti ise ebdânın birbirine müşâbehetinden eb'addır. Ebdân birbirine çok müşâbihtirler. Ervâh yekdiğerine az müşâbihtirler. Kendi bedeninde bir âfet olup, rûha da münâsib bir âfet musâhabet etmiş olarak az görülür. Kezâ bir sûret-i latîfi ve teşekkül-i cemîli kendisine münâsib bir rûhla nâdir görürsün. Bundan dolayı ancak ashâb-ı ferâset [37] nâsın ahvâlini eşkâl-i bedenden anlayabilirler. Ammâ Gazzâlî (Dürre-i Fâhire) nâm kitâbında mü'minin rûhunun arı şeklinde ve kâfir rûhunun çekirge şeklinde olduğunu zikir eylemiştir. Bu öyle bir şeydir ki aslı bilinmez. Âtîdeki hadîste vârid olmuştur. ان اسرافيل يدعو الارواح فتابعة جميعا ارواح المسلمين تنورهم نورا و الاخرى مظلمة فيجمعها جميعا فيعلقها في الصور ثم ينفخ فيه فيقول الرب جل جلاله فعزتي ليرجعن كل روح الي جسده فخرج الارواح من الصور مثل النحل قد ملئت ما بين السماء والارض فيأتي كل روح الي جسده قد خل فتمشي في الاجساد مثل السم في اللدغ⁸⁶ Meâl-i âlisi:

81 Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176). Târihu Medîneti Dımaşk adlı eseriyle bilinen hadis hâfızı târihçi. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı-Cengiz Tomar, “İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım”, (DİA), XIX, 321-324

82 Herim b. Hayyân (ö.70/690 [?]). Zühd ve ibadet hayatıyla meşhur, Basra'lı tâbiî ve kumandan. Bkz. Mustafa Bilgin, “Herim b. Hayyân”, (DİA), XVII, 227-228

83 İbn-i Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî Târihu Medîneti Dımaşk, thk. Omar b. Garâmeti'l-Amrî, (Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995), IX, 437

84 Ebü Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali et-Tûsi (ö.460/1067). İmâmiyye Şiâsi'na mensup çok yönlü âlim. Bkz. Mustafa Öz, “Tûsi, Ebü Ca'fer”, (DİA), XLI, 435-437

85 Celâluddin Abdırrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedivî, (Dâru İbn-i Kesir, Beyrut 2008), 420

86 Celâluddin Abdırrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedivî, (Dâru İbn-i Kesir, Beyrut 2008), 423

İsrâfil (a.s) ervâhı dâvet eder hepsi gelir. Ervâh-ı müslimîn nûr saçarak diğerleri muzlem olarak cem' olur. Sûr'a taalluk ederler. Sonra Sûr'a nefh edilir. Rabb (c.c) buyurur ki "İzzetim hakkı için her rûhu cesedine iâde ederim. Ervâh, Sûr'dan [38] nahl "arı" gibi hurûc ederler. Semâ ve arzın mâbeynini doldururlar. Her rûh kendi cesedine gelir. Ve *semmin lediğa* (ısırılan adama) sereyânı gibi ecsâdın içi- ne sereyân ederler." *Meselu'n-nahl* teşbîhi hey'et ve sûrette teşbîh değildir. Belki hurûcta teşbîhtir. Nitekim âyet-i kerîmede vârid olmuştur. يخرجون من الاجداث كانهم جراد منتشر⁸⁷

İbn-i Mende⁸⁸ İbn-i Abbâs (r.a)'dan rivâyet eder ki: Rûh ile cesed beyninde [arasında] muhâsama olur. Rûh cesede "sen yaptın" der. Cesed de rûha "sen emrettin" ve "sen tesvîl⁸⁹ ettin" der. Hakk Teâlâ Hazretleri beynlerinde kazâ için bir melek gönderir. O melek her ikisine: Siz gözü görür fakat kötürüm bir âdem ile gözü görmez fakat yürür bir âdeme benzersiniz ki bu iki âdem bir bahçeye girmişler. Kötürüm âmâya "ben orada meyveler görüyorum lâkin oraya gidip koparamam" der. [39] Âmâ "omuzuma bin gidelim" der. Kötürüm âmânın sırtına biner meyveleri koparır. Şimdi bu ikisinden hangisi müteaddîdir? Her ikisi de müteaddîdir diye, rûh ile cesed cevâb verirler. Melek cevâben der ki: "Kendi nefsinizin hükmünü kendiniz verdiniz. Cesed rûha matiyeye, binektir. Rûh da ona râkibtir."⁹⁰ Hadîs-i şerîfte böyle vârid olmuştur: فيقول الجسد اما كنت بمنزلة جذع ملقى لا أستطيع شيئاً ويقول الروح اما كنت ريحا لا أستطيع ان اعلم شيئاً فضرِب لهما مثل الأعمى والمقعَد يحمل الأعمى المقعد فيدله الروح اما كنت ريحا لا أستطيع ان اعلم شيئاً فضرِب لهما مثل الأعمى والمقعَد يحمل الأعمى برجليه⁹¹ Cesedin mevtinden sonra rûh mütenâim veyâ muazzeb olarak bâkîdir. 'Ulemâ-yi kirâm cesedin mevtinden sonra rûhun bekâsında ittîfâk ettiler. Sübkiyyu'l-azhar buyurur ki: "Rûh ebeden fenâ bulmaz [40] bu îtibârla hûr-i in hakkında olduğu gibi inşâallâh kelâm-ı ilâhî Hakk Celle ve Alâ'nın كل من عليها فان Kavl-i Kerîminin istisnâsını teşkil eder.

Ehl-i Hakk'ın akvâl-i meşhûresindendir ki benî Âdem'in bedeninden herşey inhilâl eder. Ancak acbû'z-zeneb veyâ us'usa -kuyruk kemiği- inhilâlden felâh bulur. Bu kavl bir hadîs-i şerîfe istinâd eder. Fî'l-hakîka Resûlullâh (s.a.v) buyurmuş- tur ki: "Âdem neslinden her bir ferdi toprak ekl eder. Onlardan ancak acbû'z-zeneb masûn kalır. Yevm-i kıyâmette halk bundan halk olunur."⁹² Bir rivâyette (aleyhi's-salâtu ve's-selâm) Efendimize denildi: Yâ Resûlallâh acbû'z-zeneb nedir? Buyur-

87 Kamer, 54/7 "Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde ve dâvetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar."

88 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö.395/1005). İsfahan'lı hadis hâfızı. Bkz. M.Yaşar Kandemir, "İbn Mende, Ebû Abdullâh", (DİA), XX, 177-179

89 Tesvîl: Fenâ bir şeyi güzel göstererek aldatma.

90 Celâluddîn Abdirrahmân es-Suyûtî, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâlî'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk.Yûsuf Ali Bedîvî, (Dâru İbn-I Kesîr, Beyrut 2008), s.423

91 Ebû'l-Ley's İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, Bahru'l-Ulûm, thk. Muhammed Ali Muavviz-Âdil Ahmed Abdilmevcûd-Zekeriya Abdilmevcûd en-Nûtî, (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993), III, 151

92 Müslim, Fiten ve Eşrâtü's-Sâati, 142.

dular ki: Hardal tanesi gibidir. Vücûdunuzun neşeti ondandır.⁹³ Ulemâ-yi kirâm dediler ki: Acbü'z-zeneb, kuyruk kemiği olan us'usanın [41] sert kısmının aşağı ucunda olup mahalli dört ayaklı hayvanın kuyruk mahalline müşâbihtir.

Bir hadis-i merfûada Resûlullâh (s.a.v) buyurmuştur: Hasbeten lillâh müez-zinlik eden kanı ile boyanmıştır. Yani kendi kanı ile boyanan şehitler mertebesindedir. Öldüğü zamân vücûdu hevâm ve haşarât tarafından ekl edilmez.⁹⁴ Cesede ait belâyâdan ecsâd-ı enbiyâ (aleyhimu's-salâtu ve's-selâm) ve yaralarıyla kîbâl-ı küffârda ölen şehitler müstesnâdır. Bu zümre-i mübârekeye, kesble ve vâdîde suyun sereyânı gibi cismine muhabbet-i Resûlullâh (s.a.v) sereyân edecek sûrette ol muhabbetle muhâlatat eyleyenlerle, asla şübhe ile şâibedâr olmayan helâl ekl eyleyenler ilhâk olunur. Ekâbirin ekserisinde bu hâl müşâhede olunmuştur. Meselâ Şeyh Nüreddîn eş-Şûnî'nin⁹⁵ (ö.1537) kabri vefâtından bir sene dokuz ay sonra açılmış ve kabre vaz' edildiği gibi sâlim ve tâze olarak bulunmuştur. Ve huzârın kâffesi tarafından bu hâl müşâhede olunmuştur.⁹⁶ [42] Asla mâsiyet yapmayan kimseler de böyledir. Böylece Delâilu'l-Hayrât sâhibi⁹⁷ (ö. 870/1465) vefâtından yirmi sene kadar sonra memleketi istilâ edildiği zaman hicret edenler kabrini feth edip cenâzesini berâber alarak Tûnus'a götürdüler. Görenler şöyle dediler: "Kabre yeni konulmuş gibi gördük. Kefen dahî sararmamış idi. Yüzünde ter izleri vardı. Ve hayatta olduğu gibi tam bir beşâset ve ibtisâm rû-nümâ idi. Vücûdunun her yeri tâze âsâr-ı teğayyür, tasallüb, ta'âffün dahî yok idi. Bir râiha-i tayyibe var idi ki hiçbir şeyde bulunmazdı."

Rûh mahlûktur ve evâmiru'l-hissiyedendir. Akli delâletiyile onun künhünü bulmaya çalışan hiçbir kimse ona yakîn peydâ edememiş ve ma'lûmâtı ancak zan mertebesinde kalmıştır. Resûlullâh (s.a.v) Efendimiz'in hakikat-i rûh hakkında beyânâtta bulunduğu bize tebliğ edilmemiştir. Hattâ kendilerine bu bâbda suâl olduğu [43] hâlde bile Cenâb-ı Rabb-i İzzet'e karşı edebe riâyeten cevâbda imsâk buyurmuşlardır. Çünkü Zât-ı Celle ve Alâ emr-i rûhu mübhem bırakmıştır. Binâenaleyh rûh hakkında Hazret-i Cüneyd'in buyurduğu gibi, mevcûdattan başka fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Hazret-i Cüneyd'in ibâresi şöyledir: Rûh öyle bir şeydir ki onu Hakk Sübhânehû ve Teâlâ bilir. Ve mahlûkâtından hiçbiri ona kesb-i ittîlâ edemez. Bundan dolayı onun mevcûdâtını ikrârdan gayri sûrette rûhdan bahs eylemek câiz değildir. Müfessirin (Rahimehumullâhu Teâlâ aleyhim ecmaîn) hazerâtı dahî bu re'ye kâil olmuşlardır.

93 İbn-i Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, Sahihu İbn-i Hibbân bi-Retibi İbn-i Belbân, thk. Şuayb el-Arnâvut, (Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993), VII, 409

94 Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, El-Mu'cemu'l-Kebîr, thk. Hamdi Abdulmecid es-Silefi, (Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kâhire 1983), XII, 422

95 Nebi Bozkurt, "Mahyâ", (DÎA), XXVII, 398

96 Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, Câmiu Kerâmâtü'l-Evliyâ, (Mektebetu Merzûk, Dımaşk 2009), II, 446

97 Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî (ö.870/1465). Şâzeliyye'nin Cezûliyye kolunun pîri, Fas'lı sûfi. Bkz. Süleyman Uludağ, "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman", (DÎA), VII, 514-515

Felâsife ile sûfiyyeden bir cemâat “ Rûh; cisim değil, araz değil, belki madde- den mücerred bir nefse kâim ve ğayr-i mütehayyiz bir cevherdir. Bedene dâhil ve ondan hâric olmaksızın bedeni idâre ve tahrîk için ona taalluku vardır” derler. Bu kelâm i'tibârdan sâkıttır. Bi'l-faraza bir abd-i hâss-ı mü'mine künh-i rûha vukûf mazhariyeti bahş buyurulsa bile [44] muhâtaba, o künh u hakîkati ifâde edecek ve onun ma'rifetine müeddâ olacak ta'bîr bulunamaz. Zîrâ Hakk Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri onun hakîkatini idrâkten bizi âciz kılmıştır. İmâm-ı Alî (k.v) ve (r.a) Hazretleri'nin muhassal kelâmı, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ bizi nefsimizin Rabbimizin ve rûhumuzun künhünü idrâkten âciz yaratmış olduğu merkezindedir. Şeyhu'l-Ekber⁹⁸ (ö. 638/1240) (rah.a) buyururlar ki rûh Rabb Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nin emrindedir. Mahlûkattan ilâd edilmiş değildir. Onu, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, âlem-i halktan olmayarak bilâ vâsita âlem-i emirden halk buyurmuştur. Onun künhüne ancak asfiyâdan Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın dilediği kimseler muttali' olabilirlerse de, onun künhünü beyân edecek ibâre bulmak onlar için mümkün olmaz.⁹⁹

Bil ki, rûhlarda riyâset yoktur. Tamâdan tezevvuk yoktur. [45] Ve rûh al'edevâm Rabb'ine hâzî' dir, hâşi' dir. Rûh iki kısımdır: Rûh-i tedbîr, rûh-i tesbîh. Rûh-i tedbîr hayvânatta görülür. Rûh-i tesbîh ise sâir mevcûdâtta nümâyândır. Saîd olan bir rûh dünyâ ve âhirette şekâvetten mahzûz olmaz. Münker ve Nekir Hazretleri'nin kabirde suâlleri, azâb u naîm ve bu bâbta vârid olan haberler doğrudur. Ehl-i sünnetin dediği şudur ki: Mevtâya gerek kabrinde olsun gerek kuşların veyâ yırtıcı hayvânâtın karnında olsun ve gerekse yakılıp külleri havaya savrulmuş olsun suâl vâkî' olur. Bu da ancak kudret-i ilâhiyyeden hâric bulunmayan hârik-ül-âde sûretle kâbilidir. Hak olan şudur ki Melekeyn hazerâtının suâlî, kabirde azâb u naîm vâkî' olup kendisini balık ve vuhûş yiyen kimse dahî [46] o azâbı hisseder. Bu hâlin vukûu ancak rûh ve hayâtın cezâen îadesi sûretiyle kâbilidir.

Suâl görülmemiş bir tarzda cereyân eder. Çünkü âlem-i berzâhın ahvâli, dünyâ ahvâline kıyâs olunamaz. Uykuda olan adamın gördüğü eşyâ yakazada olanların gördüğüne kıyâs edilemediği gibi, suâl-i meyyitin cesedine rûhunun redd u îadesine veyâhut rûhunun hiss itibariyle bedene taallukunun bekâsına ibtinâ eyler. Zâil olan, rûhun bedene taalluku hareketidir. Ba'zılarının bu bâbdaki inkârları teallüm-i meyyiti görmediklerinden ileri gelebilir. Ve derler ki meyyitin batnı üzerine bir şey konulsa bir müddet sonra yine orada görülür. Eğer azâb ile müteallim olsa hareket ederek mezkûr şey yerinden oynardı. [47] O takdîrde melekeyn tarafından tazyîk u suâl nasıl olur? Bundan istidlâlen cemâdâtın rûh-i tesbîhini dahî inkâr ederler. Cevâb şudur ki: Akıl, iş bu şeyleri mücerred olarak

98 Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâi el-Hâtimî (ö. 638/1240). Bkz. M. Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, (DİA), XX, 493-516

99 Muhyiddin İbn Arabî, et-Tedbirâtü'l İlahiyye, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk (Haz. Mustafa Tahralı), İz Yayıncılık, İstanbul 1992, s.73-75

idrâkden âcizdir.¹⁰⁰ تفكروا في الاء الله ولا تفكروا في الله Bu da aklın za'fından, aczinden ileri gelir.

والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب

Kaynakça

- Arvâsî, Abdülhakîm, Tasavvuf Bahçeleri, (İstanbul, 1994).
_____, Râbita-i Şerife, (İstanbul, 1994).
Altıkulaç, Tayyar, “İkrime el-Berberî”, (DİA), XXII, (İstanbul, 2000).
Apaydın, H. Yunus, “İbn Abdüsselâm”, (DİA), XIX (İstanbul, 1999).
_____, “İbn Hazm”, (DİA), XX, (İstanbul 1999).
Aybakan, Bilal, “Sübki, Takıyyüddîn”, (DİA), XXXVIII, (İstanbul, 2010).
Baz, İbrahim, Abdülhakîm-i Arvâsî, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).
_____, “Abdülhakîm-i Arvâsî'nin Nakşibendiyye'nin Âdâbını Mübeyyin Bir Mektubu”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V, 2012.
Bilgin, Mustafa, “Herim b. Hayyân”, (DİA), XVII, (İstanbul, 1998).
Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullâh b. Mes'ûd”, (DİA), I, (İstanbul, 1988).
Çağrı, Mustafa, “Gazzâlî”, (DİA), XIII, (İstanbul, 1996).
Çakan, İsmail Lütfü - Eroğlu, “Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib”, (DİA), I, (İstanbul, 1988).
Demir, Mahmut-Özafşar, Mehmet Emin, “Vehb b. Münebbih”, (DİA), XLII, (İstanbul, 2012).
Derman, M. Uğur, “Özyazıcı Mustafa Halim”, (DİA), XXXIV.
ed-Dîb, Abdulazîm, “Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn”, (DİA), VIII, (İstanbul, 1993).
Ebuş-Şeyh el-İsbahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed Ca'fer b. Hayyân, Kitâbü'l
Azame, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, (Riyad, 1987), I-V.
Erul, Bünyamin, “Übey b. Kâ'b”, (DİA), XLII, (İstanbul, 2012).
Fayda, Mustafa, “İbn-i Sâd”, (DİA), XX, (İstanbul, 1999).
_____, “İbn-i İshak”, (DİA), XX, (İstanbul, 1999).
Fiğlalı, Ethem Ruhi, “Abdullâh b. Ca'fer b. Ebû Tâlib”, (DİA), I, (İstanbul, 1988).
İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esânîd, tahk. Said Ahmed Arab, (1976), I-XXVI.
İbn Arabî, Muhyiddîn, et-Tedbîrâtü'l İlahiyye, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk (Haz. Mustafa Tahralı), (İstanbul 1992).
İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşki eş-Şâfiî, Târihu Medineti Dımaşk, thk. Omar b.Garâmeti'l-Amrî, (Beyrut, 1995), I-LXXX.
İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzi, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, (Riyad, 1997), I-X.
İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, El-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, ter. Naim Erdoğan, (İstanbul, 2010), I-V.
İbn-i Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, Sahihu İbn-i Hibbân

100 Ebuş-Şeyh el-İsbahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed Ca'fer b. Hayyân, Kitâbü'l-Azame, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, (Dâru'l-Âsime, Riyad 1987), I, 210; Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, Muçemu'l-Evsat, thk. Târik Avdullâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseyinî, (Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1995), VI, 250.

- bi-Tertîbî İbn-i Belbân, Tahk. Şuayb el-Arnâvut, (Beyrut, 1993).
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr, tahk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire, 2001), I-XI.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, "Hâkim en-Nisâbüri", (DİA), XV, (İstanbul, 1997).
- _____, "İbn Mende, Ebû Abdullâh", (DİA), XX, (İstanbul, 1999).
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, et-Taarruf li-mezhebi Ehli't-Tasavvuf, (Beyrut, 1994).
- Kılıç, Mahmut Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", (DİA), XX, (İstanbul, 1999).
- Kuku, Süleyman, Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî Külliyatı, (Damra Yayıncılık, İstanbul try.).
- Küçük, Raşit, "İbn Ebû Hâtîm", (DİA), XIX, (İstanbul 1999).
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri - Tomar, Cengiz, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", (DİA), XIX, (İstanbul, 1999).
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, Mesnevî, haz. Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs, (Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya, 2006), I-VI.
- en-Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl, Câmîu Kerâmâtî'l-Evliyâ, (Dımaşk, 2009), I-II.
- Öz, Mustafa, "Tûsî, Ebû Ca'fer", (DİA), XLI, (İstanbul 2012).
- Özen, Şükrü, "Tefâtânî", (DİA), XL.
- _____, "İbnü'l-Kâsım", (DİA), XXI, (İstanbul, 2000).
- Özkan, Halit, "Zührî", (DİA), XLIII, (İstanbul, 2013).
- Sakallı, Talat, "Cüneyd-i Bağdâdî", (DİA), VIII, (İstanbul 1993).
- _____, "İbn-i Battâl el-Kurtubî", (DİA), XIX, (İstanbul 1999).
- Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, Bahru'l-Ulûm, Tahk. Muhammed Ali Muavviz, Âdil Ahmed Abdilmevcûd, Zekeriya Abdilmecîd en-Nûtî, (Beyrut, 1993), I-III.
- Suûd Câsim, Leys, "İbn Abdülber en-Nemerî", (DİA), XIX, (İstanbul 1999).
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, Şerhu's-Sudûr bi-şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, (Beyrut, 2008).
- et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, El-Mu'cemu'l-Kebîr, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Silefî, (Kâhire, 1983), I-XXVII.
- _____, El-Mu'cemu'l-Evsat, Tahk. Târik Avdullâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, (Kâhire, 1995), I-X.
- et-Tirmizî, Hakîm Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen, Nevâdiru'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl, Tahk. Abdurrahmân Umeyra, (Beyrut, 1992), I-VI.
- Uludağ, Süleyman, "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman", (DİA), VII, (İstanbul, 1993).
- Ünal, Halit, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", (DİA), XXIX, (İstanbul, 2004).
- Yazıcı, Hüseyin, "İbn Kuteybe", (DİA), XX, (İstanbul, 1999).